

کتابخانه دیجیتال

مفاهیم و چالش‌ها

● حامد علیپوری

دانشجوی کارشناسی علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی
گرایش فنی، مهندسی دانشگاه نبی‌اکرم

یعقوب نوروزی، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان
سخنرانی کردند.

مهدی علیپور حافظی، اولین سخنران این همایش، به بررسی مفاهیم و چالش‌های کتابخانه دیجیتال پرداخت. وی ابتدا با اشاره به اینکه کتابخانه دیجیتال چه چیزی نیست، اظهار داشت که گاهی اوقات برای اینکه تعریف چیزی را بدانیم، بهتر است بدانیم که چه چیزی نیست. وی سپس ضمن بیان تعاریفی از کتابخانه‌های الکترونیکی، کتابخانه‌های هایبرید یا دورگه و کتابخانه‌های مجازی، به بیان وجوه افتراق آنها با کتابخانه‌های دیجیتال پرداخت و در ادامه افزود: با توجه به تعریف ارائه شده از کتابخانه دیجیتال، ما در ایران هنوز کتابخانه دیجیتال به مفهوم واقعی نداریم. اگرچه فعالیت‌های خوبی در این زمینه صورت گرفته که در نوع خود مفیدند، همچنان با کتابخانه دیجیتال فاصله دارند. علیپور حافظی سپس با ارائه فهرستی از کتابخانه‌های دیجیتال داخلی همراه با آدرس وب این فهرست^۱ و معرفی نمونه‌هایی از پروژه‌های کتابخانه‌های خارجی، اظهار داشت که به این فهرست در دایرةالمعارف اینترنتی ویکی‌پدیا می‌توان دست یافت. وی سپس وجوه تفاوت اینترنت را با کتابخانه دیجیتال را تشریح کرد.

ایشان در ادامه با معرفی چالش‌های پیش‌روی کتابخانه‌های دیجیتال در ایران و جهان، این چالش‌ها را به پنج دسته تقسیم کرد و به بیان تأثیرات آنها در طراحی، پیاده‌سازی، اجرا و توسعه کتابخانه‌های دیجیتال پرداخت. به اعتقاد وی چالش‌های پیش‌روی کتابخانه‌های دیجیتال را در این موارد می‌توان خلاصه کرد: چالش‌های فنی، مخابراتی، شبکه‌های مخابراتی و پهنای باند مورد نیاز، مدیریتی،

دومین همایش تخصصی دانشگاه نبی اکرم (ص) تبریز دهم خرداد سال جاری در تالار اجتماعات این دانشگاه با حضور متخصصان، صاحب‌نظران، کارشناسان، مسئولان کتابخانه‌ها و برخی از علاقه‌مندان و دانشجویان برگزار شد. در این همایش، که به همت گروه کتابداری این دانشگاه و برخی از دانشجویان دانشگاه نبی‌اکرم برگزار گردید، دکتر سعید رضایی شریف‌آبادی، معاون اسناد کتابخانه ملی، مهدی علیپور حافظی، دانشجوی دکتری علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و

دکتر رضایی شریف‌آبادی:
وبسایت ساراسویک منبع اطلاعاتی
قوی در حوزه اطلاع‌رسانی و به‌ویژه درباره
کتابخانه دیجیتال است و بسیاری از آثار
وی به‌صورت متن کامل در این وبسایت
موجود است

دیدگاه مدیران و نظام اداری کشورها، حقوقی، حق مؤلف و استفاده منصفانه، و چالش‌های فرهنگی، پژوهشگران و جامعه کاربران این کتابخانه‌ها و کتابداران و دست‌اندرکاران سرویس‌دهی. وی با اشاره به اهمیت و نقش چالش‌های مدیریتی و دیدگاه مدیران در ایجاد و توسعه کتابخانه‌های دیجیتال در ایران، گفت: این چالش از بزرگ‌ترین چالش‌های پیش‌روی کتابخانه‌های دیجیتالی داخلی است.

علی‌پور حافظی در بخش دوم سخنان خود درباره مراحل ایجاد کتابخانه دیجیتال، گام‌های ایجاد این نوع کتابخانه را در سه مرحله تشریح کرد. مرحله اول از نظر وی تهیه نرم‌افزار کتابخانه دیجیتال است که می‌تواند با خرید نرم‌افزار موجود در بازار، استفاده از نرم‌افزارهایی که منبع باز است، مانند گرین استون^۲ یا با تولید نرم‌افزار توسط خود مؤسسه یا عقد قرارداد با یک شرکت خارجی، اجرا شود. در مرحله بعدی در صورتی که تصمیم بر تهیه نرم‌افزار در داخل مؤسسه باشد، باید وضع موجود بررسی شود. این کار با امکان‌سنجی امکانات، نیروی انسانی، بودجه و مدیریت و تعریف پروژه از نظر زمان‌بندی اجرا، پیش‌بینی دقیق بودجه، نیروی انسانی موردنیاز، تجهیزات لازم و پیش‌بینی موانع و راهکارهای مربوط قابل اجراست.

مرحله سوم، تشکیل کمیته راهبردی پروژه است که به نظر وی تشکیل چهار کمیته در این زمینه موردنیاز است که عبارتند از: کمیته مدیریتی کتابخانه دیجیتال، کمیته فنی و تصمیم‌گیری در زمینه استانداردهای موردنیاز، کمیته حقوقی و پیگیری مسائل مربوط به حق مؤلف منابع و کمیته گزینش منابع برای ارائه در کتابخانه دیجیتال. مرحله چهارم دیجیتال‌سازی منابعی است که قرار است در کتابخانه دیجیتال ارائه شوند، ولی در حال حاضر دارای فرمتی غیر از

فرمت دیجیتال اند. در مرحله بعد باید نظام ذخیره‌سازی منابع تدوین و مشخص شوند تا بتوان منابعی را که به روش‌های مختلف تهیه می‌شوند، با نظام استاندارد معینی ذخیره کرد. مرحله ششم پروژه نیز می‌تواند تهیه ابر داده باشد که باید با استاندارد معینی اجرا شود. در صورتی که به جست‌وجوی تمام متن در منابع نیاز باشد، شناسایی نوری حروف، مرحله بعدی این پروژه خواهد بود. علی‌پور حافظی در تشریح این مرحله یادآور شد که اگرچه در زبان انگلیسی بیش از ۹۰ درصد و در زبان فارسی حدود ۶۰ تا ۷۰ درصد متن با شناسایی نوری حروف قابل شناسایی است، هنوز نمی‌توان به این فناوری اطمینان کامل داشت. زیرا ممکن است بسیاری از کلیدواژه‌های مهم رادر بازاریابی از دست داد. مرحله هشتم، تهیه فایل پشتیبان از اطلاعات موجود و آینه‌سازی^۲ است تا با اطمینان

نوروزی:
با توجه به موقعیت‌های موجود، فعالیت حرفه‌ای کتابداران با ظهور کتابخانه‌های دیجیتال (برخلاف برخی تصورات موجود) نه تنها آسیمی ندیده، بلکه هر روز نیاز بیشتری به مهارت‌های آنها احساس می‌شود

غیره در آن فعالیت می‌کنند. مشکلی که از نظر سراسویک وجود دارد این است که هنوز به‌اندازه مورد نیاز تحقیقات میان رشته‌ای در این زمینه صورت نگرفته است. وی سپس افزود: سراسویک به مشکلات پیش‌روی کتابخانه دیجیتال در شش بخش جامعه کاربر، مجموعه دیجیتال، سازماندهی - فیزیکی و مجازی، دخالت میان رشته‌ای - فیزیکی و مجازی، پخش و ماندگاری می‌پردازد.

مباحث مربوط به انتشار و اشاعه اطلاعات دیجیتال در کتابخانه دیجیتالی، نقض حق مؤلف، مجموعه‌سازی، رفتار اطلاعاتی کاربران، خدمات در کتابخانه دیجیتالی، ذخیره و بازیابی اطلاعات، مقایسه و تفاوتی که بین خدمات کتابخانه سنتی و فیزیکی و دیجیتال وجود دارد، از جمله مواردی بودند که دکتر رضایی شریف‌آبادی در ادامه به آنها پرداخت.

یعقوب نوروزی عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی همدان، آخرین سخنران این نشست به طرح موضوع کتابدار دیجیتال پرداخت. وی اشاره کرد که امروزه پیشرفت‌ها و تحولات زیادی در عرصه کتابداری و اطلاع‌رسانی صورت گرفته که کتابداران را با چالش‌ها و فرصت‌های زیادی مواجه ساخته است. از این رو با توجه به وظایف و کارکردهای خاص کتابداران، با نسل جدیدی از آنها روبه‌رویم که تحت عنوان کتابداران دیجیتال از آنها یاد می‌شود. وی اظهار داشت که کتابداران دیجیتال متخصصان اطلاعاتی هستند که مدیریت و سازماندهی کتابخانه دیجیتال را برعهده داشته، عملیات مربوط به گزینش، طراحی، پردازش اطلاعات و دانش، خدمات مرجع دیجیتالی، مبادله الکترونیکی داده‌ها، گزینش و اشاعه اطلاعات، هماهنگ‌سازی و به‌ویژه جست‌وجوی اطلاعات از منابع اطلاعاتی مختلف را در دستور

بیشتری به ارائه خدمات امیدوار بود. در مرحله نهم و پایانی باید به فکر روزآمدسازی اطلاعات و ارتقای سیستم موجود بود.

علیپور حافظی درباره نحوه اجرای این مراحل خاطر نشان کرد که نیازی به اجرای به‌نوبت مراحل یادشده نیست و برخی از این مراحل می‌توانند به‌صورت موازی با مراحل دیگر همزمان اجرا شوند.

سخنران بعدی آقای دکتر سعید رضایی شریف‌آبادی، عضو هیئت علمی دانشگاه الزهرا و معاون اسناد کتابخانه ملی، درباره کتابخانه دیجیتال از دیدگاه تفکو سراسویک به سخنرانی پرداخت. وی در آغاز سخنان خود در معرفی پروفیسور تفکو سراسویک، استاد برجسته علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی امریکا گفت: وی در حوزه کتابخانه دیجیتال فعالیت بسیاری داشته و نزدیک به ۴۰ سال است که در حوزه کتابداری کار می‌کند. سراسویک در ۱۹۵۷ دانشنامه کارشناسی خود را در رشته مهندسی برق و در ۱۹۶۲ دانشنامه کارشناسی ارشد خود را در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی اخذ کرد. وی در ۱۹۷۰ و در ۳۷ سالگی دانشنامه دکتری خود را در کتابداری و اطلاع‌رسانی دریافت کرد. سراسویک، کروات و از زمان دانشجویی مقیم امریکا است. دکتر رضایی در ادامه افزود: وب‌سایت سراسویک منبع اطلاعاتی قوی در حوزه اطلاع‌رسانی و به‌ویژه درباره کتابخانه دیجیتال است و بسیاری از آثار وی به‌صورت متن کامل در این وب‌سایت موجود است. معاون اسناد کتابخانه ملی بیان کرد: سراسویک مدت زیادی را در مقام رئیس انجمن اطلاع‌رسانی امریکا فعالیت کرده و بیش از ۲۵ سال است که سردبیر نشریه *information management and process* می‌باشد.

وی با اشاره به اینکه سراسویک از ۲۰۰۲ در دانشگاه مباحث مربوط به کتابخانه دیجیتال را تدریس می‌کند، گفت: مفاهیم کتابخانه دیجیتال و تفاوت آن با کتابخانه‌های الکترونیکی، محتوای کتابخانه دیجیتال، سازماندهی و فناوری مورد نیاز چهار مبحث اصلی‌اند که سراسویک در کلاس درس خود به آنها می‌پردازد. عضو هیئت علمی دانشگاه الزهرا اظهار داشت که سراسویک اولین مقاله خود را در زمینه کتابخانه دیجیتال حدود هفت سال پیش یعنی ۲۰۰۰ به چاپ رساند که به بحث ارزیابی کتابخانه‌های دیجیتال اختصاص داشت و آخرین اثر منتشر شده وی نیز مقاله‌ای درباره مفهوم ربط یا مرور جامع به وضع ربط است. دکتر رضایی با بیان اینکه یکی از تحقیقات سراسویک، بررسی دیدگاه‌های مختلف درباره کتابخانه دیجیتال است، گفت: وی در گزارش این تحقیق اشاره کرده است که ما در مقام کتابدار نباید مدعی باشیم که متولی کتابخانه دیجیتال هستیم، زیرا این کتابخانه یک حوزه میان رشته‌ای است و متخصصان مختلفی از حوزه‌های مهندسی گرفته تا حوزه‌های علوم انسانی، کتابداری، روان‌شناسی و

کار خود دارند و در نهایت بازیابی و دستیابی به اطلاعات چندرسانه‌ای را برای تأمین نیازهای کاربران مهیا می‌سازند. بنابراین باید گفت آنچه کتابداران در کتابخانه‌های سنتی انجام می‌دادند، با تغییر محیط در محیط شبکه‌ای و دیجیتال انجام می‌دهند و باید در این زمینه مهارت‌ها و تجربه‌های لازم را به‌دست آورند.

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی همدان در ادامه به مباحثی چون کتابداران در کتابخانه‌های دیجیتال، توانمندی‌ها و ضعف‌های کتابداران در کتابخانه‌های دیجیتال، ویژگی‌ها و مهارت‌های لازم برای کتابداران کتابخانه‌های دیجیتالی، ابزارهای موردنیاز کتابداران در محیط دیجیتال، آموزش‌های لازم برای کتابداران کتابخانه‌های دیجیتال، نقش کتابداران و فرصت‌های پیش‌روی کتابداران در کتابخانه‌های دیجیتال پرداخته و اشاره کرد که با توجه به موقعیت‌های موجود، فعالیت حرفه‌ای کتابداران با ظهور کتابخانه‌های دیجیتال (برخلاف برخی تصورات موجود) نه تنها آسیبی ندیده، بلکه هر روز نیاز بیشتری به مهارت‌های آنها احساس می‌شود.

نوروزی در ادامه با بیان برخی از توانمندی‌ها و ضعف‌های کتابداران در کتابخانه‌های دیجیتال خاطرنشان کرد که ما کتابداران باید توانایی‌های خود را بشناسیم و برای تقویت هرچه بیشتر آنها بکوشیم و در مقابل از ضعف‌های خود نیز آگاه باشیم و برای رفع آنها تلاش کنیم. وی توانمندی‌ها و ضعف‌های موجود را به شرح زیر بیان کرد.

توانمندی‌ها:

- کتابداران به دلیل مهارت‌های حرفه‌ای خود دارای توانایی ارائه خدمات بهینه‌اند؛
 - کتابداران توانایی ارزیابی و سازماندهی منابع و ارائه آنها را به کاربران دارند؛
 - کتابداران بهتر از هر متخصص دیگری قادر به تشخیص نیازهای اطلاعاتی کاربران برای پاسخگویی به آنها هستند؛
 - کتابداران با توجه به آشنایی با راهکارهای جست‌وجو و بازیابی اطلاعات و همچنین نظام‌های ذخیره اطلاعات می‌توانند آموزش‌های لازم را برای جست‌وجو و بازیابی بهتر و کارآمدتر در اختیار کاربران قرار دهند؛

- کتابداران به ارزش اشتراک منابع اطلاعاتی در عرصه کتابخانه‌های دیجیتال آگاه‌اند؛
 - کتابداران توانایی مدیریت منابع اطلاعاتی را با رده‌بندی، فهرست‌نویسی، مستندسازی، ذخیره و ارائه آنها دارند.

ضعف‌ها

- به‌علت توسعه فناوری‌های دیجیتال در خارج از محیط کتابخانه‌ها، کتابداران معتقدند که با ظهور کتابخانه‌های دیجیتال و تحولات عرصه فناوری آسیب‌پذیر شده‌اند؛

- کتابداران برای به‌کارگیری تخصص‌های حرفه‌ای خود در محیط جدید با چالش‌های مختلفی روبرو هستند؛

- کتابداران در زمینه مدیریت منابع اطلاعاتی در محیط دیجیتال تجربه کافی ندارند؛

- کتابداران در عرصه کتابخانه‌های دیجیتال با تصورات غلط کاربران مبنی بر توانایی فراهم‌آوری تمام نیازهای اطلاعاتی آنها مواجه‌اند که این امر مشکلات فراوانی را موجب شده است؛

- کتابداران نیازمند تعامل با کاربران دانش‌مدار و متخصصان فناوری اطلاعات برای درک نیازهای خاص آنها و همچنین ارائه ارزش افزوده به محصولات آنها هستند؛

- با توجه به ضعف‌های موجود، کتابداران برای پیشبرد اهداف و قابلیت‌های خود به سایر متخصصان در این عرصه متکی‌اند.

نوروزی در ادامه مهارت‌های مختلف مورد نیاز کتابداران در محیط دیجیتال را چنین برشمرد:

- اینترنت و وب؛

- پردازش اطلاعات در محیط دیجیتال؛

- بانک‌های اطلاعاتی دیجیتال و پیوسته.

وی در پایان با بیان اینکه کتابداران باید نقش‌های گوناگونی را همچون واسط جست‌وجوی اطلاعات، تسهیل‌کننده بازیابی اطلاعات، گردآورنده اطلاعات دیجیتالی، پردازشگر اطلاعات و دانش و نظایر آن برعهده بگیرند، اظهار داشت که البته این نقش‌ها تا حدودی با توجه به وظایف محوله از سوی سازمان‌های مختلف و پیشرفت‌های آینده صورت گرفته و همچنین نیازهای موجود ممکن است متغیر باشند. در پایان همایش، میزگرد پرسش و پاسخی با حضور سخنرانان برپا شد و سخنرانان به پرسش‌های حاضران در جلسه پاسخ دادند.

پی‌نوشت‌ها

1. www.aqlib.org.ir/irandiglib.aspx
2. Green Stone
3. Mirroring